

Сандра Г. Савић¹

Институт за српски језик САНУ²

<https://orcid.org/0000-0002-6640-3924>

ОДЛИКЕ СВРЉИШКО-ЗАПЛАЊСКОГ ДИЈАЛЕКТА У МИКРОТОПОНИМИМА ЗАПЛАЊА – КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

У овом раду представљене су консонантске особине говора Заплања које су забележене у микротопонимији ове географске области. Говор Заплања припада сврљишко-заплањском дијалекту у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области. С обзиром на то да се приликом проучавања топонимије одређеног краја она не може раздвојити од њој блиске области дијалектологије, ово истраживање заснива се на истицању и анализи регионалне специфичности микротопонима у којима су запажене особине заплањског говора. Грађа је сакупљана на терену у разговору са информаторима који добро познају свој матерњи идиом и представља тренутно стање за које се не може са сигурношћу тврдити да ће остати неизмењено. Стога је веома важно забележити, анализирати, те сачувати микротопониме из овог краја српског језичког простора, који ће, као језички окамењени знаци, очитати и похранити особине заплањског говора и дијалекта којем припада.

Кључне речи: Заплање, призренско-тимочка дијалекатска област, сврљишко-заплањски дијалекат, консонантски систем, микротопоними

1. Увод

Наука о именима, као део језичког система, на веран и подробен начин осликава материјалну и духовну културу једног народа, а самим тим садржи и драгоцене податке из историје језика. С обзиром на то да се ономастика сматра делом лингвистике, о чему је у литератури често дискутовано (в. PAVLOVIĆ 1973), значајно је указати на елементе који чине везу између ње и осталих дисциплина науке о језику, посебно дијалектологије. У питању су извесне дијалекатске особине локалног говора које се рефлектују на ономастичке јединице сагледане у оквиру изабраног материјала на конкретном географском и дијалекатском подручју.

Заплање је смештено у југоисточној Србији и омеђено је Сувом планином, Бабичком гором, Селичевицом и реком Јужном Моравом. Највећим делом поклапа се са територијом коју заузима општина Гацин Хан. Говор Заплања припада сврљишко-заплањском дијалекту у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области.³ Овај говор детаљно је истражен и описан пре свега у монографији

¹ sandrasavic0302@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-33/2026-03/ 200174 године, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

³ Границе призренско-тимочког дијалекатског подручја досежу до јужних и источних крајева Србије, тачније, на југоистоку до линије са албанском границом код Дечана, а са друге стране до Зајечара,

Говор Запања Ј. Марковић (2000), али и у другим дијалектолошким студијама и монографијама. О сврљишко-заплањском дијалекту писао је и А. Белић у свеобухватној монографији посвећеној дијалектима источне и јужне Србије. Ова монографија, објављена у првој књизи *Српског дијалектолошког зборника*, сведочи о времену почетка најзначајнијих дијалектолошких проучавања.

Према речима П. Шимуновића приликом изучавања брачке топонимије, није било могуће раздвојити топонимију од дијалектологије јер су у топонимима веома добро сачуване локалне особине говора. Такође, у дијалектологији и фолклорним наносима могу се наћи објашњења нејасних назива (ŠIMUNOVIĆ 1972: 154). Слично тумачење доноси и А. В. Суперанска (1973: 96) истичући да је специфичност регионалне ономастике често условљена особинама самог дијалекта одређене географске области. Такав став у потпуности је применљив и на топономастичка истраживања која су спроведена и на територији Запања. Због тога је циљ овог рада да истакне регионалну специфичност појединих микротопонима са испитиваног терена како би на њима биле уочене особине запањског говора, али и њему суседних, уколико се у називима објеката буду препознале.

Имајући у виду да се истраживана регија суочава са страдањем најмаркантнијих дијалекатских особина и растакањем аутохтоног говорног типа услед историјских и економских промена које све више захватају многа рурална подручја (SAVIĆ-GRUJIĆ 2016: 113), оваква истраживања, базирана на теренској грађи и непосредном разговору са информаторима, од великог су значаја како у језичком смислу тако и у смислу очувања културног и нематеријалног сведочанства о овом делу југоисточне Србије.

2. Анализа грађе

У овом раду даћемо преглед особина запањског говора које су потврђене у микротопонимима са територије која је истраживањем обухваћена. Грађа је бележена за потребе израде докторске дисертације на терену у периоду од 2020. до 2023. године, и то у разговору са информаторима који добро и аутентично познају свој матерњи говор.⁴ Стога су микротопонимски називи бележени у дијалекатском изговору самих мештана који су, том приликом, указивали и на друге карактеристике објеката, попут састава тла, просторних односа према другим локалитетима, народних предања везаних за настанак имена локалитета и сл.

Судбина консонаната у различитим позицијама, као и у лексици (у овом случају у топонимским називима), другачија је у односу на стање које је забележено у стандардном језику. Управо та дистинктивна особина основ је за детаљну дескрипцију и анализу микротопонима у овом раду. Све оне топониме у којима препознајемо особине сврљишко-заплањског дијалекта класификовали смо у следећем поглављу рада према особинама које демонстрирају, као што су инвентар и дистрибуција консонаната, сонаната и африката, опис и статус консонантских

односно до границе са Бугарском (IVIĆ 1985: 22).

⁴ У поменути ономастички материјал са терена инкорпорирано је и оно што је крајем прошлог века сакупио на територији Запања Вилотије Вукадиновић. Та грађа чува се у Одбору за ономастику САНУ, а за потребе истраживања, микротопонимску грађу из 18 села општине Гаџин Хан, која падају Запању, љубазно нам је дао на коришћење председник Одбора Александар Лома.

група, поједине консонантске алтернације (SUDIMAC 2023: 280–281).

3. Консонантски систем говора Заплања

Консонантски систем говора Заплања, као и осталих говора призренско-тимочке области, разликује се од стања у савременом српском језику. Те разлике огледају се у: чувању сонанта *л* у финалном положају, губљењу сугласника *х* и *ф*, нестабилној артикулацији сонанта *ј* и *в*, чувању африкате *с*, потвреним резултатима старог јотовања и сл. Узевши у обзир одлике заплањског говора, даћемо преглед најрелевантнијих особина овог поддијалекта сагледаних кроз микротопониме који су забележени на територији Заплања. С обзиром на то да су називи локалитета бележени у локалном изговору мештана, без уплива званичних облика који се могу наћи у катастарским списима, оваква анализа грађе од великог је значаја. Пре свега, ови називи веома су стари, те се код њих, са ретким изузецима, очувао аутентичан заплањски говор, што се данас, на терену, може само чути у забаченим планинским селима код старог становништва. Гравитација житеља ка градским центрима (Ниш, Лесковац...) удаљава говор од стања какво би се очекивало постављањем хипотезе да је у питању дијалекат призренско-тимочке дијалекатске области. Многе фонетске особине карактеристичне за сврљишко-заплањски дијалекат данас се код млађег становништва неће у потпуности чути. Фактори су разни, од утицаја телевизије, друштвених мрежа, до све чешћих исељавања у потрази за бољим животним условима. Последице тога почињу увелико да избијају на површину – у многим заплањским селима једва је двадесетак житеља. Зато је радом на терену, разговором са локалним становништвом приликом бележења микротопонимске грађе, уочено да су многе одлике говора Заплања окамењене у већ присутним називима објеката и да ће се у том облику сачувати од неминовног заборава.

Преглед особина консонантског система сврљишко-заплањског говора биће дат устаљеним редоследом на који се наилази у многим студијама посвећеним сличним темама. У оквиру сваке особине која припада сугласничком систему овог дијалекта даћемо њен опис позивајући се на релевантну литературу. Затим ће уследити компаративни приступ ексцерпираној грађи који ће допринети препознавању и потврђивању тих језичких особина.

3. 1. Сонант *ј*

Сонант *ј* има веома нестабилну артикулацију не само у заплањском говору већ и у осталим призренско-тимочким говорима. Према речима Р. Жугић, до губљења сонанта *ј* најчешће долази у медијалном положају и то у самогласничким секвенцама (ŽUGIĆ 2014: 30). Варирање сонанта *ј* зависи, пре свега, од гласовног окружења, акцента, изговора информатора и сл. (VUKADINOVIĆ 1996: 79).

Сонант *ј* у иницијалном положају показује извесну стабилност, и то углавном када се нађе у позицији испред вокала задњег реда (ĆIRIĆ 1999: 65; MARKOVIĆ 2000: 61; MILOSAVLJEVIĆ 2009: 421). У забележеним примерима то потврђују називи: Ђорњи *ја́сен*, *Ја́блан*, *Ја́буковик*, *Ја́бучје*, *Ја́вор*, *Ја́гњило*, *Ја́сен*, *Јова́нковица*, *Јорда́нова* поја́та, *Јорда́нов* кла́данац, *Јорко́в* кла́данац. Овај глас сачуван је у појединим називима и када се нађе испред вокала *е*: *Језе́ро*, *Језа́ва*,

*Јелѐн, Јелѐнковица, Под језик.*⁵

Елиминација сонанта *ј* у иницијалном положају потврђена је у називима (*Ј*)елѐнкова појата, Елѐв пажар. Како истиче В. Вукадиновић (1996: 79), глас *ј* испред *е* често има нестабилан изговор који се креће од *ј* до *ј̣* или се губи.

Сонант *ј* има пуну артикулацију у положају између вокала, а његова артикулација повезана је са квалитетом вокала између којих се налази, тј. слабија је ако су они палатални, а јача ако су непалатални (ĆIRIĆ 1999: 66). У нашем материјалу ова појава уочена је у следећим самогласничким секвенцама код којих се сонант *ј* јавља у интервокалном положају:

а-а: *Зајац, Рајац; а-е:* *Заједница, Заједничко, Мрчаје, Танајечки рид; а-и:* *Крајиште, Пот крајиште, Рајички дѐл, Шајина воденица, Шајини; е-а:* *Пејаџи / Пејачка махала, Шукѐја; е-и:* *Пејина бара; о-а:* *Боја, Бројачка, Бусињске појате, Велкова појата, Видојина појата, Грмотрска појата, Дебеле појате, Девојачки гроб, Девојачки камен, Завојак, Јорданова појата, Марковске појате, Петровска појата, Симѐнове појате, Станкова појата, Стојадинова трла, Стојаново водениче, Стојаново кладанче, Стојанчина воденица, Тодорова појата, Шоњина појата; о-е:* *Букове соје; Осѐје; о-и:* *Видојина ливада, Војинова бука; Вѐлика Војиница, Маѐла Војиница, Милојино, Милојин пут, Стојиљкова гарина, Стојичина воденица; и-и:* *Ђорђијина појата, Милијина колиба, Милијине ливаде, Милијино; и-а:* *Велкова ћуприја, Враголија, Голѐма провалија, Змијарник, Савина провалија, Темија; и-е:* *Змијевац, Пањѐвије, Ријѐ, Самарије, Ценамније; и-о:* *Змијѐва ливада; у-а:* *Бујачица; у-е:* *Бујерска трла.*⁶

Премда је у грађи присутан један број микротопонима код којих је сонант *ј* стабилан у положају између вокала *и*, на терену су забележени и примери где је артикулација ослабљена или долази до испадања овог гласа: *Илиџ ин брод, Илин* кладанац, *Илински* бунар, *Илинска* воденица, *Илинска* појата. У поменутој секвенци *ији* најпре долази до испадања интервокалног *ј*, а затим до сажимања два иста вокала (VUKADINOVIĆ 1996: 81; MARKOVIĆ 2000: 67).

Ослабљена артикулација гласа *ј*, или његово потпуно елиминисање, забележени су у секвенцама *а-и*, *е-и*, *о-и*, што је потврђено у микротопонимима *Маино, Раѐно* лѐшје; *Меѐин* дѐл; *Гноѐиште, Коѐна* падиѐна, *Стоѐичина* долиѐна, *Шѐѐна* падиѐна. У појединим примерима дошло је и до редукције вокала услед слабије артикулације сонанта (*Маино, Стоѐичина*).

Висок степен редукције сонант *ј* има и испред сугласничке групе *ск-*, о чему сведоче називи *Станчиџска* гумна, *Станчиџски* рид, *Ђелиџска* воденица и *Терзиџска* рупа. У прва три примера *ј* се редукује и изговара као *ј̣*, док у последњем примеру долази до потпуног губљења сонанта *ј*.

Међутим, у неким називима сонант *ј* се у овој позицији очувао, као што је потврђено у усамљеном микротопониму *Ђелиџски* пут.

Сонант *ј* је стабилан и изговара се јаче у средини речи иза самогласника

⁵ Наводећи микротопониме из области Рађевине, М. Петровић-Савић закључује да се иницијално *ј* по правилу добро држи, а само се у једном примеру са терена губи с почетка назива (PETROVIĆ-SAVIĆ 2013: 25).

⁶ Сонант *ј* у интервокалном положају показује извесну стабилност и у говорима Косовског Поморавља (TRAJKOVIĆ 2024: 72–73).

задњег реда, а испред непалаталних сугласника (ĆIRIĆ 1983: 42): *Ајдѹчка* алога, *Ајдѹчка* валога, *Ајдѹчке* колибе, *Ајдѹчки* кладанац, *Ајдѹчко* падалиште.

У положају иза сугласника сонант *j* може бити стабилан (уп. MILOSAVLJEVIĆ 2009: 422), што је потврђено код великог броја микротопонима: *Барје*, *Брѣсје*, *Бѹмбалово бѹчје*, *Бѹчје*, *Валѹжје*, *Вѣлико глѹжје*, *Вињѹжје*, *Вѹчја* долина, *Вѹчја* рѹпа, *Гѹбарје*, *Глѹжје*, *Грѹбје*, *Гѹсто бѹчје*, *Дѹбје*, *Јѹбучје*, *Јѹмје*, *Јѣлашије*, *Кладѹвје*, *Крушѹрје*, *Крушије*, Латинско *грѹбје*, *Лѣшије*, *Липје*, *Лисичја* падина, *Малаковско бѹчје*, *Мало глѹжје*, *Мѣчје* рѹпе, *Орѹшије*, *Под грѹбје*, *Под лѣшије*, *Понѹвје*, *Пѹт за гѹрње Јагличје*, *Рѹвно бѹчје*, *Рѹно лѣшије*, *Раскрѣсје*, *Сѹвје*, *Срѣдњо орничје*, *Средорѣчје*, *Цѣрје*, *Чукѹрје*, *Шуштѣрово лѣшије*.⁷

Иако је у појединим примерима уочена стабилност гласа *j* иза африкате ч, о чему сведоче именовања *Вѹчја* рѹпа, *Лисичја* падина, *Мѣчје* рѹпе,⁸ у осталим називима долази до његове редукције. Такви су микротопоними: *Авлѣче*, *Вѹча* ливада, *Јѹбуче*, *Лисиче* рѹпе, *Мѹчи* рид, *Мѣча* рѹпа, *Мѣчи* кладанац, *Орничѣ/Орниче*, *Сврѹчи* кладанац.

У финалној позицији сонант *j* је у већини забележених назива стабилан и добро очуван (уп. MILOSAVLJEVIĆ 2009: 422), што потврђују примери: *Завѹј*, *Крај рид*, *Осѹј*, *Гѹрњи Осѹј*, *Дѹлњи Осѹј*, *Мѹли Осѹј*, *Под Осѹј*, *Перѹвој*, *Прибѹј*, *Стѹнчин прибѹј*.⁹

Ипак, у усамљеном микротопониму *Пантелѣ* долази до губљења сонанта *j* из финалне позиције.

Појава протетичког гласа *j* присутна је у говору Запања (MARKOVIĆ 2000: 61; MILOSAVLJEVIĆ 2009: 422), а потврђена је и у материјалу са испитиваног подручја, и то у микротопонимском називу *Јѣгѹлиште*.¹⁰

3.2. Сонант *в*

Сонант *в* у говору истраживаног подручја може се, с једне стране, редуковати или елиминисати, док се, с друге стране, може развити као секундарно *в* (MARKOVIĆ 2000: 69, 70).

У микротопонимском материјалу којим располажемо забележени су називи код којих долази до елиминације сонанта *в* из сугласничке групе -*кв*-, попут: *Бѹка*, *Бѹке*, *Букѹр*, *Букичѣ*, *Бѹкове* сѹје, *Бѹковик*, *Војинова бѹка*, *Голѣма бѹка*, *Голѣме бѹке*, *Грљине бѹке*, *Гѹсина бѹка*, *Крива бѹка*, *Код бѹке*.

Сонант *в* редукован је и у називу *Грнѹ патѹк*. Иако слабије артикулације, налази се у микротопониму *Грнѹ(в) дѹн*.

Због губљења сугласника *х* дошло је до развитка сонанта *в* у хијату (VUKADINOVIĆ 1996: 87–88; MARKOVIĆ 2000: 75; MILOSAVLJEVIĆ 2009: 428),

7 И у говору Горње Пчиње сугласник *j* се добро чува када је поред другог сугласника (JURIŠIĆ 2009: 79–80).

8 В. Вукадиновић (1996: 84) истиче да се *j* иза палатала у говору Црне Траве и Власине добро чува, нарочито у микротопонијима, те наводи примере попут *Б чје*, *Гарско ђ чје*, *Зелен чје* и друге.

9 Сонант *j* чува се у финалној позицији и у говору Присјана (Милосављевић 2009: 422). Сонант *j* на крају речи добро се чује и у говорима Косовског Поморавља (TRAJKOVIĆ 2024: 74).

10 Протетичко *j* највероватније се прво развило у зеву, па се касније задржало и у лексемама (ĆIRIĆ 1999: 69).

Протетичко *j* посведочено је и у називима са територије Рађевине (PETROVIĆ–SAVIĆ 2013: 26).

што је потврђено називима Говедарска *врвина*, Грацка *врвина*, Милошева *врвина*, Сува планина, Суво дрво, Суво кладанче.

3.3. Сугласник *x*

Сугласник *x* је, према речима А. Белића (1999: 172), ишчезао у свим дијалектима источне Србије и то у свим положајима у речи. Такво стање потврђено је и у говору Запања, те се фонема *x* изгубила како из иницијалне тако и из медијалне и финалне позиције. На месту где се овај глас налазио, после његовог испадања, у интервокалном положају дошло је до стварања нових гласова – *в* и *ј*.

Ова појава посведочена је и у микротопонимском материјалу којим располажемо. Губљење гласа *x* у иницијалном положају потврђено је у називима *Ајдучка* алога, *Ајдучка* валога, *Ајдучке* колибе, *Ајдучки* кладанац, *Ајдучко* падалиште, *Кушњи* *рид*, *Рид*/*Рид*^м, *Рид*^м*ић*/*Ритић*, *Риђе*, *Рапава* чука, *Стари* *ан*.

На губљење медијалног гласа *x* наилазимо у великом броју микротопонима који у називу садрже апелатив *мала*. Овај дијалекатски облик настао је испадањем гласа *x* из позиције у средини речи, после чега долази до сажимања двају истих вокала *a* у један: *Мала*, *Банинска мала*, *Бранчачка мала*, *Горња мала*, *Долња мала*, *Њковска мала*, *Кеждрачка мала*, *Мандалска мала*, *Неркашка мала*, *Петковска мала*, *Рајкова мала*, *Седларска мала*, *Степановска мала*, *Ђукачка мала*, *Циганска мала*.¹¹

У забележеном материјалу регистрован је и усамљени назив *Врови* код којег се глас *x* изгубио у медијалној позицији.

Сугласник *x* ишчезао је и из финалне позиције у називима као што су *Габрџер*, *Голџи* *вр*, *Рајчев* *вр*, *Ђорчински* *ора*.

Глас *x* у говору Запања може бити замењен гласом *ј*, као што је случај са топонимом *Мијајловско*, или гласом *в*, о чему је већ било речи.

Само у једном микротопониму присутан је сугласник *x* у иницијалном положају, и то у називу махале *Лички ханови*. С обзиром на чињеницу да овај говор не познаје фонему *x*, сматрамо да се у овом називу ипак одржао, што се може објаснити везом између административне употребе назива и живог говора. Глас *x* чуо се и код неколицине информатора који су говорили о махалама у селу (попут *Врчарска махала*, *Ђокинска махала*, *Ђорђинска махала*, *Мотовцијска махала*, *Петровска махала*, *Савинска махала*). Како се не би мењала аутентичност живог говора, називи су тако и наведени. Ипак, очекивани би били називи *Врчарска мала*, *Ђокинска мала*, *Ђорђинска мала* и др.

3.4. Сугласник *ф*

Иако се у говору Запања сугласник *ф* може чути (MARKOVIĆ 2000: 71; MILOSAVLJEVIĆ 2009: 428), наша грађа не доноси примере у којима се налази поменути опструент. На посматраном терену врло често се супституише сугласником *в*, што је илустровано у топонимима *Стџанов* виноград, *Стџанове*

¹¹ О самој лексеми *махала* в. више у Бошњакловић, Штасни 2023: 243–247. Аутори истичу да на фонетском плану код поменуте лексеме пажњу треба обратити на статус гласа *x*, на хијат, као и на редукцију вокала. Глас *x* чува се у стандардном српском и бугарском, али и у једном македонском и бугарском говору, и у осталим балканским језицима. Након губљења гласа *x* остаје зев, затим долази до контракције, а у неким говорима и до уметања гласа *j* (BOŠNJAKOVIĆ, ŠTASNI 2023: 245).

ливаде, *Стёваново*, *Стёваново* колипче, *Стевановци*. Његову замену гласом *п* потврђују називи *Стёпановица*, *Стёпанов лаз*, *Стёпановска малá*.

Према речима Ј. Марковић (2000: 72), инвентар лексема у којима се јавља сугласник *ф* „недвосмислено указује да је он у овом говору новијег датума”, док је старија лексика углавном са замењеним сонантом *ф* у сонант *в*. Управо о томе и сведоче микротопоними забележени на истраживаном терену, те се изводи закључак да су ти називи старији од појаве поновног враћања овог сугласника у фонолошки систем Запаља.

3.5. Африката *s*

Африката *s* саставни је део консонантског система говора Запаља и може се наћи у иницијалном и медијалном положају (у финалном положају резултат је једначења сугласника по звучности).¹²

У микротопонимском систему подручја које смо истраживали африката *s* потврђена је у иницијалном положају, и то само у називима *Сука̀р*, *Сукаци́* и *Су̀кино*.¹³

3.6. Судбина финалног *л*

Када је у питању финално *л*, говор Запаља дели се у две групе – у зони I -л је сачувано, како код именица, придева и прилога тако и код радног глаголског придева у мушком роду једине. У зони II -л очувало се код именица, придева и прилога, док у радном глаголском придеву мушког рода углавном прелази у -а. И у једној и у другој зони -л може прећи у -о под утицајем књижевног језика (MARKOVIĆ 2000: 81).

У микротопонимској грађи потврђени су следећи називи у којима је сачувано финално *л*:

а) у финалној позицији: *Бѐл* камен; *Дѐл*, Белишѐв *дѐл*, Лалашов *дѐл*, Милкин *дѐл*, На *Дѐл*, Пѐтров *дѐл*, Прибинов *дѐл*, Рајков *дѐл*, Тѐшњи *дѐл*, У *дѐл*; Ба́бин *до̀л*, Вампиров *до̀л*, Грков *до̀л*, Данчин *до̀л*, Ђурин *до̀л*, Јелкин *до̀л*, Латков *до̀л*, Маричин *до̀л*, Попов *до̀л*, Угљин *до̀л*, Шоварин *до̀л*; *За̀бел*, Стáри *за̀бел*;¹⁴

б) у средини речи, тј. са -л на крају слога: *Врѐлце*, Ма̀ло *врѐлце*, Ва̀да у *Врѐлце*. Го̀лка, Дѐлски пѹт, Сѐлска ва̀да, Сѐлска водени́ца, Сѐлска доли́на, Сѐлска лива̀да, Сѐлска у̀трина, Сѐлске ба̀ште, Сѐлски кла̀данац, Сѐлски мо̀ст.

12 У говору Запаља африката *s* има статус фонеме „о чему сведочи лексика са овим гласом као јединим” (MARKOVIĆ 2000: 77). Статус фонеме африката *s* има и у говору Гоњег и Доњег Присјана (MILOSAVLJEVIĆ 2009: 432), у говору Алексиначког Поморавља (BOGDANOVIĆ 2020: 104), у говору јабланичког краја (ŽUGIĆ 2014: 33), у говору Прешева и Косовског Поморавља (TRAJKOVIĆ 2016: 372; TRAJKOVIĆ 2024: 79), у српском призренском говору (REMETIĆ 1996: 407) и др.

13 Африката *s* у иницијалном положају среће се и у ономастичком систему Алексиначког Поморавља, и потврђена је код три микротопонима (STEFANOVIĆ 2024: 13).

14 В. Вукадиновић, описујући говор Црне Траве и Власине, доноси велики број примера код којих је финално *л* потврђено код именица на самом крају (1996: 93–94). Даље наводи да су сви придеви који су некада имали *л* на крају слога, задржали и данас (VUKADINOVIĆ 1996: 94). И у говору села Горњег и Доњег Присјана -л остаје неизмењено на крају речи и на крају слога, а само у ретким случајевима бива замењено са -о, што се сматра наносом из књижевног језика (MILOSAVLJEVIĆ 2009: 447).

Присутан је велики број назива са придевом *долњи*, где се *-л* налази на крају слога: *Долња* вртача, *Долња* доли́на, *Долња* ма́ла, *Долња* ру́дина, *Долње* Ла́зиње, *Долњи* Осо́ј, *Долњо* Лива́ђе, *Долњо* Манасти́риште. Т. Милосављевић (2009: 447), описујући говор суседних села Горњег и Доњег Присјана, закључује да се *-л*, као и *л* у средини речи чувају у придевима и прилозима, што је потврђено и у нашем материјалу. Као што се из грађе може видети, *-л* очувано је у појединим именицама (*дел*, *дол*, *забел*), али у синтагми са придевом *бел* и *долњи*. На крају слога у медијалном положају *-л* чува се, пре свега, у двочланим називима са придевима насталим од именице *дел* и *село* (*делски*, *селски*).

Међутим, на терену су забележени и називи где је дошло до промене финалног *л* у *о* на крају слога, а у средини речи: *Доња* ба́ретина, *Доња* мр́твина, *Доње* ло́же, *Доњи* ка́мен.

3.7. Јотовање

Говори призренско-тимочке дијалекатске зоне не чувају све резултате гласовних промена које су вршене у прасловенској епохи, али и касније током развоја српског језика. То се, пре свега, односи на јотовање и палатализацију (ĆIRIĆ 1999: 94).

У говору заплањског краја потврени су резултати старог јотовања. Ова појава карактеристична је и за остале говоре призренско-тимочке дијалекатске области. Сугласничка група *ст* често се јавља са нејотованим обликом. Ново јотовање је извршено у овом крају, али није обухватило лабијале (MARKOVIĆ 2000: 84, 85).

У нашој грађи потврђени су примери у којима не долази до новог јотовања лабијала, попут назива: *Грђбе*, Латинско *грђбе*, Под *грђбе*, Стáро *грђбе*, *Дубје*, *Линје*, Либрово *колибје*.

За микротопоним *Турско грђбе* претпоставља се да је новијег датума јер је у њему ипак извршено јотовање лабијала.

Облик *раскрџје*, забележен у називу *Раскрџје*, настао је од основе код које је упрошћена финална сугласничка група *крс* од *крст*.

Са извршеним новим јотовањем присутни су називи: *Занађе*, *Ливађе*, *Гарско ливађе*, *Горњо Ливађе*, *Грмађе*, *Долњо Ливађе*, *Стáро ливађе*, *Риђе*, Магличко *риђе*.

3.8. Палатализација

Када су у питању резултати палатализације, у говору Заплања неће доћи до палатализовања *к* и *г* испред вокала предњег реда. Ова одлика строго одваја говор Заплања од тимочко-лужничких говора (MARKOVIĆ 2000: 87). Остали примери у самом говору везују се за аналошко уопштавање резултата у глаголским категоријама.

Пример микротопонима са извршеном палатализацијом гласа *х* јесте назив *Грашиште*.

3.9. Једначење сугласника по звучности

Као резултат једначења сугласника по звучности у микротопонимском систему испитиваног подручја забележена су два облика *Лива́че* и *Раскрџе*.

До једначења сугласника по звучности може доћи и у сандхију. Такви су називи *Пот кра́јиште*, *По́тпеч*, *Пот село́*, *Пу́т ус Про́пор*, *Ус крџ*.

Ова сугласничка промена довела је и до стварања африката у појединим називима: *Сре́дџела*, *Грацка́ врвина*, *Грацка доли́на*, *Грацка пади́на*, *Грацка страна́*, *Грацки кла́данац*, *Грачка́ страна́*, *Пави́цки до́л*.

3.10. Консонантске групе

Сугласничке групе у говору Заплања могу бити у иницијалном, медијалном и финалном положају. У вези с тим, можемо рећи да се неке од група чувају, неке се упрошћавају, а код неких консонантских група долази до супституције сугласника.

3.10.1. Консонантске групе у иницијалној позицији

У говору Заплања очувале су се неке старе сугласничке групе, као што су *сл-* и *цр-*. У микротопонимији овог краја потврђена је група *цр-* у називима локалитета *Цреши́њак*, *Цреши́ње* и *Цреши́њов топ*. С друге стране, забележени су микротопоними *Шљива́р* и *Шљивари́*. Да се овакви облици редовно јављају, поред облика *слива*, потврђују у својим истраживањима са простора Заплања и Лужничког Заплања Љ. Ђирић (1983: 52), Ј. Марковић (2000: 87) и Т. Милосављевић (2009: 437).

Сугласничка група *бз* разбија се развијањем вокала *а* (BOGDANOVIĆ 2020: 125): *Ба́зје*, *Базо́ва пади́на*, *Базо́вица*.¹⁵

Трочлана консонантска група *свр-* не упрошћава се у микротопониму *Свра́чи кла́данац*.¹⁶

3.10.2. Консонантске групе у медијалној позицији

У медијалној позицији регистрована је сугласничка група *стр* у називима: *О́стра ба́ра*, *О́стра гла́ва*, *Остри́ка*, *Остри ка́мен*, *Остри́ковац*, *Остри́ла*.

У грађи су забележени микротопоними са сугласничком групом *им* уместо *см*: *Чеши́ма*, *Чеши́мче*, *Чеши́миште*, *Солти́рова че́шма*. За овакве примере Т. Милосављевић (2009: 441) наводи да је дошло до неке врсте даљинске асимилације. Неколика су назива у којима је, ипак, присутно медијално *см*: *Че́сма*, *Цига́нска че́сма*.

Микротопонимском систему заплањске регије познати су називи са регресивном асимилацијом *вн* у *мн*, што је случај и у многим говорима који припадају призренско-тимочкој дијалекатској области (ĆIRIĆ 1983: 53; REMETIĆ 1996: 426; VUKADINOVIĆ 1996: 114; ĆIRIĆ 1999: 87; MARKOVIĆ 2000: 92; MILOSAVLJEVIĆ 2009: 441; MLADENOVIĆ 2013: 120; ŽUGIĆ 2014: 38; TRAJKOVIĆ 2016: 393; TRAJKOVIĆ 2024: 98). На истраживаном терену забележени су топоними код којих је присутна регресивна асимилација: *Гу́мниште*, *Гу́мно*, *Кукури́шкино*

15 Уп. са лексемом *доз фка* из јужнокосовског села Гатње, где се иницијална група *бз-* неутралише уметањем вокала *о* (MLADENOVIĆ 2013: 119).

16 Ова група чува се и у говору села Горњи и Доњи Присјан (MILOSAVLJEVIĆ 2009: 439), као и у говору Црне Траве (VUKADINOVIĆ 1996: 106).

гумниште, Лишкови гумниште, Милёнково гумниште, Преко Гумниште, У Гумниште; Рамниште, Вишње рамниште, Јовкино рамниште, Мало рамниште, Печино рамниште, Рамниште жутајско, Рамничкиште, Рамно ље, Рамњак.

Сугласничка група *шт* добро се одржала у суфиксу *-иште*: Баљозово браниште, Бачвиште, Браниште, Виноградиште, Градиниште, Гумниште, Дуњиште, Јечмиште, Клатиште, Колибиште, Конопљиште, Кочалиште, Кошариште, Лећиште, Маковиште, Манастириште, Падалиште, Реповиште, Селиште.

Група *кв* упрошћена је у *к*: Бука, Букар, Буке, Букиче, Букове соје, Буковик, Војинова бука, Голёма бука, Гусина бука, Крива бука.

Дисимилацијом медијалне групе *пк* у *вк* настао је усамљени назив *Шугава* *оува*.

Група *шт* прешла је у *шч*, затим у *ч*, што потврђују микротопоними: Бача, Ванине баче, Душанове баче.¹⁷

Неке сугласничке групе упростили су се губљењем једног сугласника, па тако наилазимо на примере где *-чј-* прелази у *-ч-*: Јабуче, Лисице рупе, Мачи рид, Меча рупа, Мечи кладанац, Орниче/Орнице, Сврачи кладанац.

3.10.3. Консонантске групе у финалној позицији

Упрошћавање финалне консонантске групе коју чине на првом месту фрикативи *с*, *з*, *ш* или *ж* и дентали *т* или *д* на другом месту, присутно је и у говору овог краја и врши се отпадањем дентала *с* краја речи (MARKOVIĆ 2000: 97).¹⁸

Сугласничка група *-ст > с*: Брес, Голёми брес, Кршен брес, Крс, Горњи Крс, Крс у Ковачевицу, Крс у Милкин дёл, У крс, Ус крс, Мос на Влашку реку, Мос за Милинци, Мос у Станци.¹⁹ Аналогијом од именица од којих су изведени, јавиће се нови облици са упрошћеном сугласничком групом (MILOSAVLJEVIĆ 2009: 444), што је потврђено примерима *Бресје* и *Раскрсје*.

3.11. Метатеза

Метатеза, стара гласовна промена, извршена је и у говору испитиваног подручја. Група *-зј-* прешла је у *-јз-* (MARKOVIĆ 2000: 98),²⁰ што потврђују и примери из микротопонимије истраживане територије: Лојза, Лојзе, Лојзиште, Дицино лојзе, Доње лојзе, Мало лојзе, Старо лојзе, Турско лојзе, Под лојзе.

17 Овакво стање налазимо и у говорима Косовског Поморавља (TRAJKOVIĆ 2024: 99). На овом терену, осим примера попут *бачу расадујемо*, срећемо и потврде као што су *навадиши баичу*, *да бошча се упаше* и сл. (TRAJKOVIĆ 2024: 99).

18 У говору Алексиначког Поморавља ниједна финална сугласничка група не остаје интегрална, већ се упрошћава испаданњем финалног консонанта (BOGDANOVIĆ 2020: 128).

19 На другој страни српског говорног подручја финална сугласничка група *-ст* чува се у топонимији Рађевине, о чему сведоче називи као што су *Брес*, *Гвоздени мост*, *Дуги мост*, *Стајића крст* и др. (PETROVIĆ-SAVIĆ 2013: 28).

20 Сугласничка група *-зј-* прешла је у *-јз-* и у српском призренском говору и у говору Прешева (*лојзе*, *гројзе*) (REMETIĆ 1996: 441; TRAJKOVIĆ 2016: 400). Група *-зј-* метатезирала је и у топонимима попут *Којзак*, *Кожји дол* (TRAJKOVIĆ 2016: 400). У говору Горње Пчиње метатеза је извршена на крајњем западу територије, где имамо облике *гројзе* и *лојзе* (JURIŠIĆ 2009: 112). Замена места гласова у речи најчешће се дешава код консонантских група *зј* и *сј* и у говорима Косовског Поморавља (TRAJKOVIĆ 2024: 101).

У топонимијском систему испитиваног подручја налази се и усамљени облик *Лојзја*.

У микротопонимском материјалу потврђени су и називи *Плџндиште* и *Стџро плџндиште*.²¹ Према речима Ј. Марковић (2000: 98), на простору говора Заплања уобичајен је облик *пладне*, са старом метатезом *ликвида*, али се може чути и глагол *пландује*.

Са метатезом су и микротопонимске јединице *Гџрван*, *Гџрван дџл* и *Гџрваница*.²²

3.12. Сугласници на крају речи

Појава обезвучавања и озвучавања сугласника није превише заступљена у говору Заплања, али се понекад може чути (MARKOVIĆ 2000: 98). Такво стање осликано је и у суседним говорима Бучума и Белог Потока, као и у говору Горњег и Доњег Присјана (BOGDANOVIĆ 1979: 47; MILOSAVLJEVIĆ 2009: 446). У неким микротопонимским називима забележени су примери полузвучних сугласника: *Рид^м*, *Рид^мић*, *Боњи рид^м*, *Длџги рид^м*, *Живков рид^м*, *Зајчи рид^м*, *Јастребов рид^м*, *Ливџчки рид^м*, *Сибинов рид^м*, *Тџнки рид^м*, *Турсен рид^м*, *Ћгљи рид^м*.

Микротопонимски називи са обезвученим сугласником су *Осрџтак* и *Ритић*.

4. Закључак

Овај рад доноси преглед најважнијих црта консонантског система заплањског говора сагледаних кроз микротопониме који су забележени на овом географском подручју. Настојало се да се опише консонантски систем, те да се укаже на инвентар фонема које се у овом говору јављају, а истовремено бивају очуване кроз окамењене облике топонимских назива. На основу анализираних примера ексцерпираних из грађе која је прикупљена за потребе израде докторске дисертације можемо закључити да се консонантски систем говора Заплања у појединим цртама разликује од стандардног говора, а да су те особине сачуване у називима објеката који на овом географском простору постоје вековима у истом облику.

Сугласнички систем говора Заплања разликује се од стања у савременом српском језику. Ове разлике огледају се у особинама као што су: чување сонанта *л* у финалном положају, губљење сугласника *х* и *ф*, нестабилна артикулација сонанта *ј* и *в*, чување африкате *с*, потрвени резултати старог јовања и сл. Узевши у обзир одлике заплањског говора, у овом раду дали смо преглед најрелевантнијих особина поменутог поддијалекта сагледаних кроз микротопониме који су забележени на истраживаној територији. У оквиру сваке особине којом је илустрован један део консонантског система овог говора дати су примери из микротопонимије који су

21 У говору Лужнице група -*дн*- понекад се употребљава и са метатезом – *пландиште* и *пладниште*, али фигурира облик *пладне* на целом простору (ĆIRIĆ 1983: 55). У говору Горњег и Доњег Присјана о овој појави сведочи облик *пландују* (MILOSAVLJEVIĆ 2009: 451). На простору доњег слива Јабланице забележен је назив *Пладниште* у којем је сачувана стара метатеза *ликвида дн* (ŽUGIĆ 2014: 39).

22 Процес ремећења фонетског лика лексема у облику *Гџрва*, *Гџрвини* синови срећемо и у говору Белог Потока (BOGDANOVIĆ 1979: 47).

забележени на испитиваном терену. На тај начин, путем географских назива, који су и даље у живој употреби у истраживаним пунктовима, указано је на најмаркантније језичке особености говора Запања (*Јаблан; Ајдучке колибе; Стеванов виноград; Сикар; Селска воденица; Грђбе; Гумниште; Брес; Лојза* и др.).

С обзиром на чињеницу да је све мање житеља у појединим запањским селима, микротопоними које смо на терену забележили од великог су језичког и културног значаја. У њима су посведочене не само језичке особине локалног говора већ је сублимиран и начин живота некадашњег човека, који се у свему окретао селу и ономе што сеоски живот пружа. У будућим истраживањима на исти начин биће сагледан самогласнички систем.

Цитирана литература

- BELIĆ 1999: BELIĆ, Aleksandar. *Dijalekti istočne i južne Srbije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999. БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- BOGDANOVIĆ 1979: BOGDANOVIĆ, Nedeljko. Govori Bučuma i Belog Potoka. *Srpski dijalektološki zbornik XXV*, 1979, 1–178. [orig.] БОГДАНОВИЋ, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV*, 1979, 1–178.
- BOGDANOVIĆ 2020: BOGDANOVIĆ, Nedeljko. *Govor Aleksinačkog Pomoravlja*. Aleksinac: Centar za kulturu i umetnost, 2020. [orig.] БОГДАНОВИЋ, Недељко. *Говор Алексиначког Поморавља*. Алексинац: Центар за културу и уметност, 2020.
- BOŠNJAKOVIĆ, ŠTASNI 2023: BOŠNJAKOVIĆ, Žarko, ŠTASNI, Gordana. Turcizmi s prostornim značenjem u kontekstu balkanskih jezika i njihovih dijalekata. *Srpski dijalektološki zbornik LXX/2*, 2023, 1–491. [orig.] БОШЊАКОВИЋ, Жарко, ШТАСНИ, Гордана. Турцизми с просторним значењем у контексту балканских језика и њихових дијалеката. *Српски дијалектолошки зборник LXX/2*, 2023, 1–491.
- VUKADINOVIĆ 1996: VUKADINOVIĆ, Vilotije. Govor Crne Trave i Vlasine. *Srpski dijalektološki zbornik XLII*, 1996, 9–315. [orig.] ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник, XLII*, 1996, 9–315.
- ŽUGIĆ 2014: ŽUGIĆ, Radmila. *Mikrotoponimija donjeg sliva Jablanice (semantičko-tvorbeni aspekt)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, edicija *Monografije*, 2014. [orig.] ЖУГИЋ, Радмила. *Микротопонимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспект)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, едиција *Монографије*, 2014.
- IVIĆ 1985: IVIĆ, Pavle. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika – uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica srpska, 1985. [orig.] ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика – увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- JURIŠIĆ 2009: JURIŠIĆ, Marina. *Govor Gornje Pčinje*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, edicija *Monografije*, 2009. [orig.] ЈУРИШИЋ, Марина. Говор Горње Пчиње. Београд: Институт за српски језик САНУ, едиција *Монографије*, 2009.
- MARKOVIĆ 2000: MARKOVIĆ, Jordana. Govor Zaplanja. *Srpski dijalektološki zbornik XLVII*, 2000, 1–334. [orig.] МАРКОВИЋ, Јордана. Говор Запања. *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, 2000, 1–334.
- MILOSAVLJEVIĆ 2009: MILOSAVLJEVIĆ, Tanja. Govor sela Prisjana (Gornjeg i Donjeg). *Srpski dijalektološki zbornik LVI*, 2009, 383–556. [orig.] МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања. Говор села Присјана (Горњег и Доњег). *Српски дијалектолошки зборник LVI*, 2009, 383–556.
- MLADENOVIĆ 2013: MLADENOVIĆ, Radivoje. *Govor južnokosovskog sela Gatnje*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, edicija *Monografije*, 2013. [orig.] МЛАДЕНОВИЋ,

- Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гатње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, едиција *Монографије*, 2013.
- PAVLOVIĆ 1973: PAVLOVIĆ, Zvezdana. Dijalekatske crte u nazivima mikrotoponimskog tipa. *Južnoslovenski filolog* XXX, 1973, 481–488. [orig.] ПАВЛОВИЋ, Звездана. Дијалекатске црте у називима микротопонимског типа. *Јужнословенски филолог* XXX, 1973, 481–488.
- PETROVIĆ-SAVIĆ 2013: PETROVIĆ-SAVIĆ, Mirjana. *Toponimija Rađevine* (doktorska disertacija). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2013. [orig.] ПЕТРОВИЋ–САВИЋ, Мирјана. *Топонимија Рађевине* (докторска дисертација). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2013.
- REMETIĆ 1996: REMETIĆ, Slobodan. Srpski prizrenski govor I. *Srpski dijalektološki zbornik* XLII, 1996, 333–614. [orig.] РЕМЕТИЋ, Слободан. Српски призренски говор I. *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 1996, 333–614.
- SAVIĆ-GRUJIĆ 2016: SAVIĆ-GRUJIĆ, Ana. Stepen očuvanosti poluglasnika i palatalizovanih suglasnika k, g u timočko-lužničkim govorima. U: *Aleksandar Belić – 110 godina od pojave srpskog dijalektološkog zbornika* (pr. Jordana Marković). Niš: Filozofski fakultet, 2016, 113–125. [orig.] САВИЋ–Грујић, Ана. Степен очуваности полугласника и палатализованих сугласника к, г у тимочко-лужничким говорима. У: *Александар Белић – 110 година од појаве српског дијалектолошког зборника* (пр. Јордана Марковић). Ниш: Филозофски факултет, 2016: 113–125.
- STEFANOVIĆ 2024: STEFANOVIĆ, Dušan. *Onomastika Aleksinačkog Pomoravlja* (doktorska disertacija). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, 2024. [orig.] СТЕФАНОВИЋ, Душан. *Ономастика Алексиначког Поморавља* (докторска дисертација). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2024.
- SUDIMAC 2023: SUDIMAC, Nina. Osobine konsonantskog sistema srpskih govora u Rumuniji (Svinica). *Philologia Mediana* XV, 2023, 279–289. [orig.] СУДИМАЦ, Нина. Особине консонантског система српских говора у Румунији (Свиница). *Philologia Mediana* XV, 2023, 279–289.
- SUPERANSKA 1973: SUPERANSKA, A. V. [orig.] А. В. Суперанская. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука
- TRAJKOVIĆ 2016: TRAJKOVIĆ, Tatjana. Govor Preševa. *Srpski dijalektološki zbornik* LXIII, 2016, 277–578. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Татјана. Говор Прешева. *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, 2016, 277–578.
- TRAJKOVIĆ 2024: TRAJKOVIĆ, Tatjana. Govori Kosovskog Pomoravlja. *Srpski dijalektološki zbornik* LXXI, 2024, 1–264. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Татјана. Говори Косовског Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник* LXXI, 2024, 1–264.
- ĆIRIĆ 1983: ĆIRIĆ, Ljubisav. Govor Lužnice. *Srpski dijalektološki zbornik* XXIX, 1983, 7–190. [orig.] ЋИРИЋ, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, 1983, 7–190.
- ĆIRIĆ 1999: ĆIRIĆ, Ljubisav. Govori Ponišavlja. *Srpski dijalektološki zbornik* XLVI, 1999, 13–262. [orig.] ЋИРИЋ, Љубисав. Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, 1999, 13–262.
- ŠIMUNOVIĆ 1972: ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Toponimija otoka Brača*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1972.

Sandra G. SavićFEATURES OF THE SVRLJIG-ZAPLANJE DIALECT IN THE MICROTOponyms OF
ZAPLANJE – CONSONANT SYSTEM*Summary*

The subject of this paper is the consonantal features of the Zaplanje dialect recorded in the microtoponymy of the mentioned geographical area. The Zaplanje dialect belongs to the Svrljig-Zaplanje dialect within the Prizren-Timok dialectal area. Given that when studying the toponymy of a particular region, it cannot be separated from the close areas of dialectology, this research is based on highlighting and analyzing the regional specificity of microtoponyms in which the features of the Zaplanje dialect are observed. The material was collected in the field in conversations with informants who know their native idiom well and represents the current state that we cannot confidently claim will remain unchanged. Therefore, it is very important to record, analyze, and preserve microtoponyms from this part of the Serbian linguistic space, which, as linguistic unmodified signs, will store the characteristics of the Zaplanje speech and the dialect to which it belongs.

Key words: Zaplanje, Prizren-Timok dialectal area, Svrljig-zaplanje dialect, consonant system microtoponyms